

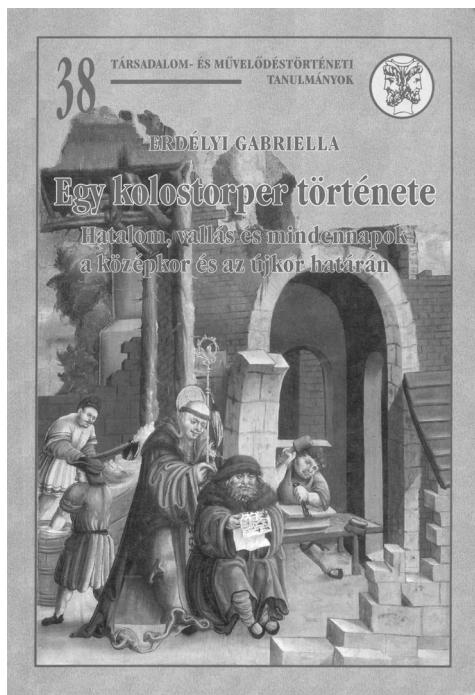
## „Közvéleménykutatás” a reformáció előestéjén

Erdélyi Gabriella: *Egy kolostorper története. Hatalom, vallás és mindennapok a középkor és az újkor határán.*

Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 38.

Budapest, 2005. 275 lap + 26 kép

Egy társadalmi jelenség kezdeteinek kutatása mindig nehézségekbe ütközik (hiszen a kortársak, különösen pedig a hivatalos írásbeliség csak ritkán tudatosítja a változást és annak jelentőségét, így csak kivételesen reflektál rá), de a magyar reformáció első évtizedeinek vizsgálatán kiváltképpen „mintha átok ülne” (Szakály Ferenc). Az érdeklődő nagyközönség talán nem is érzékeli, mennyire elnagyoltak az ismereteink, főleg az erdélyi hitújítás lefolyását tekintve: sokáig országgyűlési rendelkezésekre, egyes jeles reformátorok vitairataira, hitvallásokra, illetőleg akár évszázadokkal későbbi egyháztörténeti munkákra hagyatkozhatunk. Ezek alapján ugyan az országos szintű változások, elsősorban a dogmatörténet és egyházszerzés szempontjából, felvázolhatók, de ez tulajdonképpen az intézményes szabályozást, a felekezetek kialakulását (konfeszszionalizáció) mutatja be, amit a szakirodalom ma már elkülönít magától a reformációtól, a vallásos élet helyi változásai pedig végképp homályban maradnak. Nem tudjuk, hogy pl. Harangláb, Bálványosváralja vagy Csernáton esetében mikor s miképpen ment végbe az új hit győzedelmeskedése (jó, ha egyáltalán 17. századi adataink vannak róluk), de azt meg végképp nem, hogy mi járt eközben a közönség tagjainak fejében: örömmel fogadták a változást vagy ellenérzéssel, és csak a földesúr kényszerítette azt rájuk? Egyáltalán hogyan viszonyultak a hit és az egyház dolgaihoz? Tényleg felfogták a reformáció eszméinek lényegét, vagy csak annak társadalmi vetülete ragadta meg őket? Ezekre a kérdésekre képtelenek vagyunk érdemben válaszolni, és ez nem a korszak



kutatóinak a hibája. Hiszen pl. az ötkötetes *Egyháztörténeti emlékek a hitújítás korából* jeles szerkesztői lelkiismeretesen átkutatták a magyarországi levéltárakat, az 1520 és 1551 közötti magyar reformációról mégis csak ösztövérvé kép állítható elénk: a jogi irányultságú hazai írásbeliségben egyszerűen nem tükröződik a korszakalkotó eszmék recepciója és elterjedése.

Szerencsés esetben mégis beleláthatunk a 16. század eleji magyar ember fejébe, és – meghaladva felekezeti vagy felvilágosult előítéleteinket – megismerhetjük vallásos gondolkodását. A segítség onnan jön, ahonnan talán nem is várnánk: a Vatikáni Levéltár gazdag anyagából került elő az az 1517–1518. évi (!) (de 17. századi iratok közé keveredett) vizs-

gálati jegyzőkönyv, mely a nyugat-dunántúli Körmend ágostonos (!) kolostorának ügyét tartalmazza, és amelyet Erdélyi Gabriella, a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének (TTI) fiatal kutatója példaértékű módon, a legújabb módszerek és szakirodalom ismeretében dolgozott fel. A jegyzőkönyv szövege időközben kiadásban is megjelent a TTI História Könyvtár c. sorozatában.

A rendkívüli forrás háttérében a kolostor megreformálásának (értsd: a szerzetesi regula szerinti élet helyreállításának) története áll. Bakócz Tamás bíboros, esztergomi érsek, egyben pápai legátus és Körmend földesurainak, az Erdődyeknek nagybátyja, 1517-ben vizsgálatot indított a hanyag és botrányság életvitellel vádolt helybeli ágostonosok ellen, majd ennek nyomán elűzte őket az ő és rokonai kegyurasága alatti kolostorból, obszerváns ferenceseket hozva helyükbe. Ám az ágostonosok az Apostoli Székhez fellebbeztek, X. Leó pápa pedig újabb vizsgálatot rendelt el. Ennek jegyzőkönyve maradt tehát fenn, mely első részében a Budán folyó szentszéki per folyamatát, az ügyvédi szóváltásokat és a bizonyító oklevelek szövegét, második, terjedelmesebb részében pedig a Körmenden kihallgatott 49 tanú vallomását tartalmazza.

A könyv nagy erénye azonban nemcsak a szerencsés forrásadottság, hanem a példásan elvégzett, módszeres, több nézőpontból, a (poszt)modern történelem- és irodalomelméleti, kognitív pszichológiai és szociológiai paradigmák ismeretében elvégzett forráskritika is. E vizsgálódás annyira impresszív, hogy gyökeresen és pozitív irányban változtatta meg a fenti módszerekkel szembeni ellenérzéseimet.

Erdélyi, mielőtt tárgyra térne, előbb nagyító alá veszi a jegyzőkönyv keletkezésének körülményeit, a per lefolyását, majd dekonstruálja a szöveget, hiszen tudatában van, mennyi olyan körülmény

érvényesült, amely a valóságot elfedő, eltorzító jelleget adhatott volna annak: egyfelől Bakócz, aki legátusként természetesen a vizsgálat legfőbb felügyelője volt (azt pedig bizalmasa, Szatmári György pécsi püspök folytatta le), egyúttal az ügyben érdekelt fél is, az eddigi szakirodalom szerint pedig gyakran hatalmi érdekekből reformált bencés konventeket, és már csak saját presztízisének, korábbi döntése jogosságának megvédése is az ügy és a tanúk befolyásolására készíthetők volna (amivel az ágostonosok ügyvédei nyíltan meg is vádolták). Másfelől pedig a vizsgálatot végző bírák és a tanúk közti hatalmi és kulturális szakadék, a kérdések célzatossága, a kikérdezés irányított jellege, a tanúk öngizoló elbeszélése, a jegyző tevékenysége, aki a szóban magyarul elhangzottakat latin írásba öntötte – mind-mind olyan tényezők, amelyek igencsak távol sodorhatnak a ránk maradt információkat az egykori valóságtól.

A szerző azonban, detektív módjára aprólékosan felderítve a kapcsolatok hálózatát, szétosztatja gyanúinkat. Rámutat arra, hogy bár Bakócznak valóban volt ráhatása az ügyre és felsejlenek az ágostonosokkal szembeni ellentétének nagyléptékű nyomai, ez esetben mégis inkább csak vallásos indítékok vezették. A per idejére már inkább a barátok voltak befolyásosabb helyzetben mind a király, mind a pápa környezetében, s a vizsgálat során sem voltak teljesen kiszolgáltatva, hiszen a kérdőív összeállításában nekik is juttattak teret. A kihallgatás a jelek szerint szabályosan folyt le. A bíró motivátlanságának és a tanúk társadalmi háttérének megismerése arra enged következtetni, hogy ez utóbbiakra nem nehezült különösebb lelki-hatalmi nyomás, egyúttal pedig információik többnyire első kézből származtak. A vallottak pszichológiai és logikai elemzése a célzatosság hiányára vall (a tanúk csak saját botlásaikat igye-

keznek elhallgatni, s bár elítélték a barátok életmódját, a mindennapi érintkezés nyomán mégis változatosabban viszonyultak hozzájuk), a szöveg egyenetlensége pedig arra utal, hogy a jegyző sem formálta át túlságosan a szóban elhangzottakat.

A könyvnek több mint felét kitevő kritikai részt, mely tehát a vádak helytálló voltát támasztja alá, a tényleges helyzet értékelése követi. Fokról-fokra bontakozik ki – a tanúk elejtett szavai alapján – a kor emberének vallásos mentalitása, az a hit, hogy a szakrális a természetben keresztül nyilvánul meg, tehát a kölcsönösségi elv alapján, rítusok és jócselekedetek által, a közbenjáró papi rend révén befolyásolható (ezért vették a körmendiek rossz néven azt, hogy az ágostonosok elhanyagolják az istentiszteletet). A klérushoz való viszonyulásukban érdekes paradoxon, hogy tolerálták, ha a világi papok ágyast tartottak, tehát stabil család-szerű életformát alakítottak ki, de a szerzetesek szexuális kilengéseit már nem (persze, itt a kolostori élet jellege miatt nem is lehetett szó tartós társkapcsolatról). Megtudjuk, hogy a kor embere, noha rendszeresen vett részt misén, csak ritkán áldozott, mert az volt a közmeggyőződés, hogy ennek kiengesztelő hatása csak akkor ér-

vényesül, ha megbékél ellenségeivel vagy megtéríti az okozott kárt.

Azt találjuk tehát – az újabb kutatási eredményekkel összhangban –, hogy a reformáció előestéjén a vallásos élet nem-hogy lehányatott volna (mint azt az egykori protestáns sztereotípa sulykolta), hanem inkább egyre intenzívebb lett a laikusok körében, akik éppen ezért mind érzékenyebbek lettek a klérus (korábban sem ritka) kilengéseire és hanyagságára. A korabelieknek nagyon is megfelelt a középkori egyházi tanítás népies és egyre személyesebbé váló gyakorlása (böjt, gyónás, zarándoklatok, kegyes társulatok), és ezen a vallásos magatartáson sok tekintetben a reformáció sem tudott változtatni. Az viszont a protestáns történeti álláspontot igazolja, hogy ebben a világi hatalmasok részéről jövő nyomás a 16. században még csak esetenként játszott szerepet, s nemcsak a városi, mezővárosi, de a falusi gyülekezetek is szabadon választhatták meg papjukat, így hitüket is.

Ezzel a reformációra való kitekintéssel zárul a könyv főszövege, amit korabeli képek tesznek szemléletessé, a mellékletben pedig a tanúk adatai, a gazdag bibliográfia és egy bő angol összegzés zárja a kötetet.

**Hegyi Géza**